

İSTANBUL'A VE SANAT TARİHİNE ADANMIŞ BİR ÖMÜR: SEMAVİ EYİCE (1922-2018)

Sema DOĞAN*

Türkiye'nin diplomalı ilk Bizans sanat tarihçisi, Prof. J. Strzygowski ekolünün son temsilcisi olan Semavi Eyice, 9 Aralık 1922 tarihinde İstanbul Kadıköy'de dünyaya geldi. Babası emekli deniz subayı Mehmet Kâmil Eyice, annesi Hatice (Denizci) Hanım'dır. Her ikisi de Amasra'nın denizci ailelerindedir. Eyice, ilköğretimini Kadıköy Saint Louis ve Saint Joseph Fransız okulları ile Osmangazi İlkokulu'nda tamamladı, ardından da Galatasaray Lisesi'nden (1943) mezun oldu. Aynı yılın ekim ayında, arkeoloji ve sanat tarihi okumak üzere Almanya'ya gitti. 1944'te Viyana, 1944-1945'te Berlin üniversitelerinde öğrenim gördü. 1945 yılında yurda dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü'nde Prof. Ernst Diez'in danışmanlığında *İstanbul Minareleri* konulu teziyle lisans eğitimini tamamladı (1948). Aynı yıl aynı kürsüde asistanlığa atandı. Erken yaşlardan itibaren İstanbul'u tanıma arzusu, İstanbul ve Bizans literatürüne sahip oluşu, Fransızca, İngilizce, Almanca'yı biliyor olması ve Almanya'da gördüğü eğitim onu meslektaşlarından bir adım öne taşımıştı. Bu süreçte sanat tarihinin önemli isimlerine asistanlık ederek Prof. E. Diez, Prof. Ph. Schweinfurth, Prof. K. Erdmann ile Prof. A. Gabriel'in fakültede verdiği konferans-derslerini Türkçeye çevirdi. 1950-1953 yılları arasında Ârif Müfit Mansel'in başkanlığını yürüttüğü Side arkeolojik kazılarına katılarak *Side Bizans Devri Eserleri* adlı teziyle 1952 yılında doktor unvanını aldı. *İstanbul'da Son Devir Bizans Mimarisi* başlıklı çalışmasıyla doçent oldu (1955). *İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler* başlıklı teziyle profesörlüğe yükseltildi (1964), 1990 yılında emekli oldu.

Semavi Eyice, İstanbul Üniversitesi'ndeki derslerinden başka, Hacettepe Üniversitesi'nde ve Avrupa'da Bochum, Sorbonne ve Collège de France'ta, Genève ve Ravenna üniversitelerinde misafir öğretmen olarak dersler ve konferanslar verdi. Yine yurt içi ve yurt dışında konferans, kongre ve toplantılarda bildiriler sundu. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ve yurt dışında, bilhassa Balkan ülkelerinde inceleme ve araştırmalar yaptı. Özellikle buralardaki Osmanlı devri hatıralarına dair araştırmaları dikkat çekicidir. 1961-1962 yıllarında Türk Trakyası'nda yaptığı araştırmalarla bu bölgedeki Bizans dönemi eserlerini ilk defa tanıtan kişi olmuştur. Bu arada

* Sanat Tarihçisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (TDV İSAM), İstanbul / Türkiye, sema.dogan@isam.org.tr

üniversitede idarî görevler de üstlenmiş, 1963-1982 yılları arasında kurulan Bizans Sanatı Tarihi Kürsüsü'nün başkanlığını yürütmüştür.

Eyice, bütün bu öğretim faaliyetleri, şahsî araştırma ve çalışmaları dışında bir kültür hizmeti olarak 1950'li yıllarda katıldığı Eski Eserler Encümeni'nin en genç üyesi olarak bilfiil toplantılara katılıp her yeni buluntunun incelemesini yapıp raporlarını hazırlamış, 1958-1998 tarihleri arasında kırk yıl süren Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyeliği yapmış, 1968-1982 yılları arasında Türk Tarih Kurumu üyesi olarak yurt içi ve yurt dışında ülkemizi temsil etmiştir. Türk Tıp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Kültür Merkezi şeref üyeliği, Alman Arkeoloji Kurumu ve Belçika Krallık Akademisi aslî üyesi de olan Eyice, Fransız hükümetinin Légion d'Honneur madalyası, TÜBA (1997), Atatürk Kültür Merkezi Hizmet ödülü (2009), Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük ödülü (2011), ESKADER (2012), Yüzyılın İslâm Kültür Hizmeti Onur ve Hizmet ödülü (2014) sahibidir.

Semavi Hoca kültürüyle, sanatıyla, zarafetiyle ve de şehrin tarihine sahip çıkmasıyla gerçek bir "İstanbullu" idi. Çalışmalarının çoğunluğu İstanbul ve İstanbul tarihi üzerine yoğunlaşmışsa da yalnızca İstanbul ile sınırlı kalmamış, Anadolu, Batı Trakya, bir zamanlar Osmanlı toprakları içinde kalmış Türk hatıralarına da sahip çıkmış, buralarda kazı ve araştırmalar yapmıştır. Türkiye'ye gelmiş yabancı ressam ve seyyahlar, seyahatnameler, Türkiye'de Ceneviz izleri, İstanbul ve Türk medeniyetine hizmet etmiş kişilerin yaptığı araştırmalar ve Türk sanat tarihi literatürü üzerine incelemeleri de diğer araştırma alanlarıdır. Özellikle üzerinde önemle durduğu konu İstanbul'un kaybolan tarihi eserleri olmuştur. Hayatı boyunca tarihe, kültüre, medeniyete tanıklık eden mimari eserlerin gün yüzüne çıkarılmasında, ortadan kaldırılmak istenenlerin kurtarılmasında ve harap olanların da ihya edilip tarihimize kazandırılmasında mücadele eden ender isimlerden biri olmuştur. Bu eserleri yıkanların adlarını da "yol geçirmek" veya "devrim gayreti" veya "ileri devrimci" diyerek tanımlamış, onları tarihin önüne çıkartmıştır.

Hoca milliyetçi, memleketine bağlı kişiliği ile her zaman ülkesine faydalı olmak için çalışmış ve bunun mücadelesini vermiştir. Bu düşünce ile de çalışma alanı olarak seçtiği sanat tarihinde ülkesinin millî değerlerine sahip çıktı. Avrupa üniversitelerinden teklifler almasına rağmen İstanbul Üniversitesi bünyesinde kalarak medeniyet tarihinin bir parçası olan sanat tarihine hizmetini son nefesine kadar devam ettirdi. Batılı meslektaşlarına karşı her zaman bir Türk olarak onurlu bir şekilde mücadele verdi. Onların ilim adına yaptıkları yanlışlarına "yanlış" dedi. Hiçbir zaman körü körüne kabulcü olmadı, hatta onların ilim konusunda "Her şeyi biz biliriz" edası içindeki tavırlarına karşı dürüst olmadıklarını söylemekten ve yazmaktan geri durmadı. Batıcılığın büyük pirim yaptığı dönemde yetişmiş ve yaşamış olmasına rağmen hiçbir zaman Batı'ya karşı bir özentisi içinde olmadı. Hatta Batılı arkeolog kılıklı adamların Türkiye'den, Ortadoğudan birçok eseri çaldıklarını söylemekten de geri durmadı.

Semavi Eyice tam bir kitap âşığı idi. Çocukluktan itibaren İstanbul, Bizans, Osmanlı kültürü ve sanatı, Türk tarihi, seyahatnameler vb. hakkında yayımlanan nadide kitapları toplamıştı. Türkiye'nin ve dünyanın sayılı Bizans arşivi mahiyetindeki kitaplığına yurt içinden ve yurt

dışından uzun yıllar talipler oldu. Hoca kendi gibi zengin kütüphanesi olan ilim adamlarının vefatlarından sonra terekelerinin nasıl dağıldığını, emniyetsiz ellere geçtiğini ya da bir sepete, on mandala eskiciye, hurdacıya verildiğine tanık olduğu için bundan duyduğu üzüntüyü her fırsatta dile getirdi. Ardından bunun olmasını istemediğinden, kitaplarından ayrılmak onu hayatta en çok etkileyen ve üzen bir hadise olsa da kendisine gelen teklifler içinden bir seçim yaptı ve kütüphanesini Kırac Vakfı'na ait İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'ne Eylül 2005 tarihinde devretti. Sayısını belki kendisinin bile tam olarak bilmediği, hayatı boyunca sürekli temin ettiği yerli ve yabancı, birçoğu bulunması zor, nâdir eserlerden oluşan, hazine değerindeki kitaplığı bugün enstitünün, "Bizans Araştırmaları Bölümü ve Semavi Eyice Kitaplığı" başlığı ile okurlarına hizmet vermektedir. Toplamda 18.192 adet eserin dağılımı "kitap: 7.854, tez: 282, ayrı basım: 8.010, süreli yayın: 556 başlık 858 adet dergi ve nâdir eserler: 1.188" olarak sınıflandırılmıştır.

Hayatının yaklaşık son yirmi yıla yakın zamanı gözlerindeki rahatsızlık ve kendisinin ifadesiyle bir profesörün uyguladığı yanlış lazer tedavisi sebebiyle artık kitap okuyamaz, yazı yazamaz hale gelmişti. Fakat Semavi Hoca her şeye rağmen hafızasındaki kazanımlarını vefatına kadar yazmaya/yazdırmaya, anlatmaya devam etti. Konusuna hâkim olduğu için yazılarında hiç tekrara düşürmez, düzeltmeye dahi ihtiyaç duymazdı. Kendi alanında yorulmak bilmeden saatlerce konuşabilirdi. Hatta bazan sohbetlerinde, "Bilmediğin bir konuda 'Ben bunu bilmiyorum' demeyi bilmek gerek" der, "bilmediğini bilme"nin de bir erdem olduğunu, bunu söylemekten utanmamak gerektiğini söylerdi. Son dönemlerde türeyen ve kendilerine "kültür tarihçisi" sıfatını yakıştıran, henüz otuzlu yaşlardaki gençlerin, "cesur akademisyenler"in varlığını duydukça, "Şimdi herkes âlim, her şeyi biliyorlar. Oysa İstanbul'u bilmek için yaşları tutmuyor" diyerek ironi yapardı.

Semavi Eyice akademik bilgisi ve yabancı dillere hâkimiyetiyle alanında dünyanın kabul ettiği bir ilim adamı olmuştur. Edindiği araştırma disiplini ve metodolojisi ile yayınlarında hiçbir kaynağın gözden kaçırılmadan görülüp incelenmesini ilke edinmiş biri olarak müthiş bir kitap bilgisine sahipti. Çalışma azmine her zaman hayran kaldığımız, ilim dünyasına, İstanbul'a, İstanbul tarihine hizmetleri sayılamayacak derecede fazla olan Semavi Hocamız, bugün geride Türkçe ve yabancı dillerde olmak üzere mevcudu 1.600'ü bulan, kitap, kitap hacminde makale ve ansiklopedi maddesi bırakmıştır.

Semavi Eyice'nin Makalelerinden Bazıları

"Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi ve İstanbul'un Tarihi Topoğrafyası Hakkında Bir Not", *Fatih ve İstanbul*, II/7-12, (1954), s. 139-149. Fransızca özet: "La Mosquée Sekbanbaşı İbrahim Ağa et le Problème de la Localisation du Monastère de Kyra Martha", s. 150-167.

"L'église cruciforme byzantine de Side en Pamphylie", *Anatolia*, III, (1958), s. 35-42, Levha XIII-XVI.

"Yedikule Hisarı ve Avlusundaki Fatih Mescidi", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, X, (1962), s. 80-84; Fransızcası: s. 147-152.

“Konya Tarihinden Bir Yaprak: Aya Thekla Efsanesi ve Sanat Tarihinde Aya Thekla”, *Anıt*, VII/30, (1962), s. 1-24.

“Semağ'da Mevlevîleri Tasvir Eden Bir Rus Gravürü”, *Anıt*, VII/ 30, (1962), s. 44-47.

“Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri”, *Vakıflar Dergisi*, V, (1962), s. 131-147.

“Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Türkiye'de Avrupalı Bir Ressam Flensburg'lu Melchior Lorichs”, *Türk Kültürü*, I/10, (1963), s. 36-45.

“İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri I: Çobançavuş, Âdilşah Kadın, Hoca Teberrük, Revânî Çelebi ve Yayla Camileri”, *Tarih Dergisi*, 26, (1972), s. 129-164 + Levha I-XX.

“Sofya Yakınında İhtimanda Gaazi Mihaloğlu Mahmud Bey İmâret-Câmii”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, IV/ 2, (1975), s. 49-61.

“Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433)”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI/1-2, (1975), s. 85-126.

“Ayasofya'lar”, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 11, (1990), s. 1-17. İngilizcesi: “The Other Ayasofyas”, s. 18-37, Resimler: s. 177-196.

“Türk Sanatı Bakımından Üsküp”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan)*, XXXI/1-2, (1993), Ankara 1995, s. 153-188.

“Bir İstanbul Tarihçisi: İhtifalci Mehmed Ziya Bey”, *İstanbul (Tarih Vakfı)*, 6, (1993), s. 121-126.

“Batılı Hekim Seyyahlar ve Osmanlı Devleti”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 4, (1998), s. 79-92.

“Tarihi Mezarlar ve Mezarlıklara Dair Notlar”, *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu (18-20 Aralık 1998)*, İstanbul 1999, s. 495-541.

“Haliç Kıyısında Kalan Son Osmanlı Sarayı: Aynalıkavak Kasrı”, *MS Tarih Kültür Sanat Mimarlık*, 1, (1999), s. 112-131.

“İki İslâm Minyatüründe Ayasofya Önündeki Atlı İmparator Heykeli”, *M. Uğur Derman Armağanı: Altmışbeşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler / M. Uğur Derman Festschrift: Papers Presented on the Occasion of his Sixty-fifth Birthday*, (Derleyen İrvın Cemil Schick), Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2000, s. 283-311.

“Eyüp'te Zal Mahmut Paşa Camii”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, s. 12-21.

“Güney Anadolu'da Bir Ören Yeri: Köşkerli”, *Anadolu Araştırmaları*, XVI, (2002), s. 227-241.

“Thekla at Antioch”, *Actes du Ier congres international sur Antioche de Pisidie*, Université Lumière, Lyon 2002, s. 111-121.

“Beykoz ve Tarih”, *İstanbul (Tarih Vakfı)*, 45, (2003), s. 24-39.

“İstanbul’un Fethinde Bizansın Mimari Mirası”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VII Tebliğler (9-11 Mayıs 2003)*, İstanbul 2003, s. 20-47.

“İstanbul’un Tarihi Eserleri Hakkında Yayın Yapanlar (1950’ye kadar)”, *I. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi: 5-7 Kasım 2010 Ankara*, Ankara 2011, s. 34-60.

“İstanbul’da Mimar Sinan’ın Küçük Bir Külliyesi: İbrahim Paşa Medrese ve Mescidi ve Bu Külliyenin Restorasyonunda Görülenler”, *İ. Aydın Yüksel’e Armağan*, İstanbul 2012, s. 128-158.

“Kaybettiğimiz Bir Osmanlı Tarihi Uzmanı: Prof. Dr. Mahmut Şakiroğlu”, *Osmanlı Araştırmaları*, 43, (2014), s. 493-507.

Kitaplarından Bazıları

Istanbul Petit Guide à Travers les Monuments Byzantins et Turcs, İstanbul 1955; *Son Devir Bizans Mimarisi* (İstanbul 1963, İstanbul 1980), *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu* (Ankara 1965), *Galata ve Kulesi* (Türkçe-İngilizce İstanbul 1969), *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler* (İstanbul 1971); *Bizans Devrinde Boğaziçi* (İstanbul 1976, İstanbul 2007, İstanbul 2017); *Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul’u* (İstanbul 2017), *Mimar Sinan’ın Gurbette Kiliseye Çevrilen Eseri Bosnalı Sofu Mehmed Paşa Camii* (İstanbul 2017) ile *Bir Zamanlar Kâğıthane* (İstanbul 2018).

Kaynak: Sema Doğan arşivi
Fotoğraf: Mustafa Cambaz

Bir Anekdot

Eyice Hoca ile İlk Karşılaşmam

Semavi Eyice Hoca'yı tanınam öğrencisi olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'ne başladığım 1990-1991 yıllarına rastlar. Üçüncü sınıfta "Anadolu Bizansı" başlıklı bir dersimiz vardı ve bu dersin konuları – ilgili tarihî yapılar – ikinci sınıfın son döneminde bir liste halinde Sanat Tarihi Bölümü'nde dersin hocasının kapısına asılırdı. Herkes istediği bölgeyi, yapıyı seçer, hocasına kaydettirir ve bir seminer halinde sunmak üzere çalışmalarına başlardı. Ben de çalışmak istediğim konu olarak İzmir Kemalpaşa'daki bir saray kalıntısı olan Laskarisler Sarayı'nı belirlemiştım. Saray hakkındaki kaynak araştırmalarında tabii ki karşıma çıkan ilk kaynak Semavi Eyice Hoca'nın TTK *Bellekten*'inde yayımlanmış, "İzmir Yakınındaki Kemalpaşa'da (Nif) Laskarisler Sarayı" makalesi oldu. Bu makalede bazı detay bilgileri Semavi Hoca'ya sormam gerekiyordu. Fakat hocaya soru sormak o kadar da kolay bir şey değildi. Hocanın sert mizaçlı, çabuk öfkelenen bir kişi olarak öğrenciler arasında yaygın bir şöhreti vardı. Daha öncesinde de ders dışında birebir hiç irtibatımız olmamıştı. Bir gün bütün cesaretimi toplayıp hocayı bir ders çıkışında odasına kadar takip ettim, içeri girmeden "hocam" diyerek söze başladım ve kendimi tanıttım.

Ders konusu olarak seçtiğim eser hakkındaki makalesinde takıldığım hususları sormak istediğimi söyledim. Sakince beni dinledikten sonra, "Dersi kimden alıyorsunuz?" dedi. Ben de söyledim. Sert bir tavırla, "O zaman git dersinin hocasına sor" dedi. Bu olumsuz cevap karşısında dona kalmış, ne diyeceğimi bilememiş, sesimi çıkaramamıştım. Bu sırada hoca – o sert mizacının altındaki yıllar içinde tanık olduğum merhameti ile – yine dayanamayıp bana bakmam gereken bir iki kaynak daha söyledi. Teşekkür edip yanından hızlıca ayrıldım. Hoca ile ilk konuşmam, yüz yüze gelmem böyle oldu. Son sınıfta iken bir gün hocamızın fakülte'deki asistanı Münevver Hanım (Dervişbey) beni çağırıldı. "Mezun olunca ne yapmak istiyorsunuz?" dedi ve ardından "Mezun olunca gel beni bul" deyiverdi. Ne olduğunu, niçin böyle dediğini hiçbir şekilde anlayamadığım gibi sormadım ve "peki" demekle yetindim.

Son sınıfı bitirip bütün sınavları da başarıyla tamamlayınca Münevver Hanım'la görüşmeye gittim. O da Semavi Hoca'nın *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde bir asistana ihtiyacı olduğunu ve eğer kendisiyle çalışmak istersem hemen gidip kurumun başkanıyla görüşmem gerektiğini söyledi. Bu teklif karşısında ne diyeceğimi bilememiş, âdeta şok olmuşum. Çünkü kendisini, "ulaşlamayacak" derecede gördüğüm bir ilim adamı idi. Hocanın kendisinden böyle bir teklifin gelmesinin şaşkınlığı içinde iken, aynı zamanda da büyük onur duymuştım. Semavi Eyice beni kendisine asistan olarak almaya lâyık görmüştü. Hocanın titizliği ve çalışmaları sırasında kendisine yeterli olamama endişesinin bende yarattığı etkiyi çok kısa sürede atlatarak görüşmeyi kabul ettim. Mezun oldum ve İSAM'a, o yıllarda kurumun başkanlığını yürüten Dr. Tayyar Altıkulaç Hoca ile görüşmeye gittim. Ben fakülte'den yeni mezun olmuş, henüz hiçbir tecrübesi olmayan bir "sanat tarihçisi" olarak ilk iş teklifimi, dünyanın kabul ettiği bir ilim adamından almıştım. Bu durum benim için çok onurlu ve mutluluk verici bir olaydı.

Yaz tatilimi geçirdikten sonra teklif edilen işe başlayacaktım. Tayyar Hoca'nın da bu isteğimi makul görmesiyle tatil öncesi Semavi Hoca ile bir görüşme yaptık. Çok heyecanlı idim. Bir cuma günü Semavi Hocam'ın İSAM'ın ilk binasında en üst kattaki odasına gittim. "Ben geldim hocam" dedim. "Hoş geldin" dedi. Hemen masasının karşısındaki koltuğa oturdum. Bu arada kendisi işe alınmama ilgili süreçteki olup bitenlerden de haberdardı. Odasına vardığımda bir makalesini kaleme alıyordu, çalışmasını tamamlamasını bekledim. Semavi Hoca çalışırken asla konuşulmasını istemez, büyük bir dikkatle odaklanırdı. İşini bitirdikten sonra kendisine eylül ayında işe başlamak istediğimi söyledim. Hoca ki hiçbir ânı yoktur ki okumadan, araştırmadan boş geçirsin. Bana da hemen ilk görevimi verdi. Edebiyat Fakültesi Kitaplığı'ndaki *Arkitekt* dergilerini tarayarak Türk, Osmanlı, Roma ve Bizans sanatlarıyla ilgili bütün çalışmaları kaydedip kartotek halinde hazırlamamı istedi. Yaz boyu kütüphanede çalışarak hocamın verdiği görevi de tamamlayıp eylül ayında kendisiyle yirmi dört yılımı birebir çalışarak geçirdiğim yolculuğuma başlamış oldum. Çok yıllar sonra hocama bir sohbetimiz sırasında fakülte'deki ilk karşılaşmamızı anlattığımda hafif bir tebessümle "Eyvahlar olsun, öyle mi yapmışım!" diyerek gülüşmüştük.

Semavi Eyice ile İSAM'da başlayan bu yolculuğum, onun 28 Mayıs 2018 Pazartesi günü saat 17.45'te İstanbul'da hayata gözlerini yummasıyla son buldu. Cenazesi 30 Mayıs Çarşamba günü öğle namazını müteakip Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Fatih Camii haziresine defnedildi. Vefatı benim ve sevenleri için olduğu kadar ilim âlemi için de büyük bir kayıp oldu. Hocamı saygıyla ve rahmetle anıyorum. Mekânı cennet olsun.